

ГІРНИЧА РЕНТА ЯК ЗАСІБ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОРЕСУРСНИХ ВІДНОСИН

MINING RENT AS A MEANS OF STATE REGULATION OF NATURAL RESOURCE RELATIONS

Задихайло Д.Д., к.ю.н.,
доцент кафедри екологічного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Панасенко К.А., студентка IV курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти гірничої ренти як інструменту державного регулювання природоресурсних відносин в Україні. Розглянуто економічну природу гірничої ренти, механізми її формування та особливості розподілу між державою, видобувними компаніями та місцевими громадами. Проаналізовано сучасний стан системи рентних платежів, виявлено основні недоліки чинного механізму рентного регулювання, зокрема недосконалість методики визначення розміру платежів та неефективність їх адміністрування. Досліджено міжнародний досвід регулювання рентних відносин у добувній галузі та можливості його адаптації до українських реалій. Запропоновано напрями вдосконалення механізму рентного регулювання, включаючи впровадження гнучких ставок рентної плати, що враховують кон'юнктуру ринку, модернізацію системи обліку видобутку корисних копалин та оптимізацію розподілу рентних доходів між бюджетами різних рівнів. Особливу увагу приділено екологічній складовій рентного регулювання та необхідності створення ефективного механізму спрямування частини рентних платежів на відновлення довкілля. Обґрунтовано важливість впровадження прогресивної шкали рентних платежів, що враховує якісні характеристики родовищ та рівень світових цін на сировину. Розглянуто питання вдосконалення системи моніторингу та контролю за видобутком корисних копалин, включаючи впровадження автоматизованої системи обліку та електронної звітності. Запропоновано створення спеціального фонду розвитку видобувних регіонів для фінансування інфраструктурних проєктів та соціальних програм. Проаналізовано необхідність посилення ролі місцевих громад у контролі за використанням природних ресурсів та розподілом рентних платежів. Визначено перспективні напрями реформування системи рентного регулювання з урахуванням завдань сталого розвитку та європейської інтеграції України.

Ключові слова: гірничая рента, природні ресурси, надрокористування, рентні платежі, державне регулювання, екологічна відповідальність, місцеві бюджети.

The article explores theoretical and practical aspects of mining rent as an instrument of state regulation of natural resource relations in Ukraine. The economic nature of mining rent, mechanisms of its formation, and peculiarities of distribution between the state, mining companies, and local communities are examined. The current state of the rental payment system is analyzed, revealing the main shortcomings of the existing rental regulation mechanism, particularly the imperfect methodology for determining payment amounts and inefficient administration. International experience in regulating rental relations in the mining industry and possibilities for its adaptation to Ukrainian realities are studied. Directions for improving the rental regulation mechanism are proposed, including the implementation of flexible rental rates that consider market conditions, modernization of the mineral extraction accounting system, and optimization of rental income distribution between budgets of different levels. Special attention is paid to the environmental component of rental regulation and the necessity of creating an effective mechanism for directing part of rental payments to environmental restoration. The importance of implementing a progressive scale of rental payments that takes into account the qualitative characteristics of deposits and the level of world commodity prices is substantiated. Issues of improving the system of monitoring and control over mineral extraction, including the implementation of an automated accounting system and electronic reporting, are considered. The creation of a special fund for the development of mining regions to finance infrastructure projects and social programs is proposed. The necessity of strengthening the role of local communities in controlling the use of natural resources and the distribution of rental payments is analyzed. Prospective directions for reforming the rental regulation system are identified, taking into account sustainable development objectives and Ukraine's European integration.

Key words: mining rent, natural resources, subsoil use, rental payments, state regulation, environmental responsibility, local budgets.

В умовах сучасного розвитку економіки України особливої актуальності набуває питання ефективного використання природних ресурсів, зокрема корисних копалин. Гірничая рента, як економічний інструмент регулювання природоресурсних відносин, відіграє ключову роль у забезпеченні балансу між інтересами держави як власника надр та приватного бізнесу як надрокористувача. Проте наявна система рентного регулювання в Україні характеризується недосконалістю механізмів вилучення та розподілу рентних доходів, що призводить до втрати значної частини потенційних надходжень до державного бюджету та стримує розвиток регіонів, де здійснюється видобуток корисних копалин.

Реформування системи рентних відносин у гірничодобувній галузі має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Впровадження прогресивної шкали рентних платежів, що враховуватиме якісні характеристики родовищ та рівень світових цін на сировину, дозволить створити справедливую систему розподілу рентної ренти між державою, видобувними компаніями та місцевими громадами. Більше того, вдосконалення

механізму рентного регулювання сприятиме залученню інвестицій у модернізацію виробництва, впровадженню ресурсозберігаючих технологій та забезпеченню сталого розвитку територій видобутку. Особливої уваги потребує також питання спрямування частини рентних платежів на відновлення довкілля та розвиток соціальної інфраструктури регіонів.

Теоретичне осмислення сутності гірничої ренти бере свій початок від класичних економічних досліджень. У сучасному розумінні гірничая рента являє собою додатковий дохід, який отримують суб'єкти господарювання від використання надр, що характеризуються кращими природними умовами розробки та якісними показниками корисних копалин [1, с. 6]. Як зазначають В. Міщенко та Б. Данилишин у своїх дослідженнях, економічна природа гірничої ренти базується на монополії держави на природні ресурси та різноякісності природних умов їх видобування, що створює можливість отримання надприбутків [1, с. 8].

Формування гірничої ренти відбувається під впливом комплексу факторів, серед яких визначальними є геоло-

гічні умови залягання корисних копалин, їх якісні характеристики, розташування відносно ринків збуту та транспортної інфраструктури. Ю.В. Галинська підкреслює, що в структурі гірничої ренти можна виділити два основних види: диференціальну ренту I роду, яка утворюється внаслідок різниці у природних умовах розробки родовищ, та диференціальну ренту II роду, що виникає в результаті додаткових інвестицій у підвищення ефективності видобутку [2, с. 142].

Особливістю формування гірничої ренти в добувній промисловості є її тісний зв'язок із світовими цінами на мінеральну сировину та технологічним рівнем виробництва. При цьому важливо розуміти, що рентний дохід формується не лише за рахунок природних факторів, але й значною мірою залежить від ефективності управління виробництвом та інвестицій у його модернізацію [3, с. 45]. У цьому контексті особливої важливості набуває питання справедливого розподілу рентного доходу між державою як власником надр та підприємствами-надрокористувачами, які здійснюють інвестиції у розробку родовищ.

Сучасні дослідження показують, що ефективна система вилучення та розподілу гірничої ренти повинна забезпечувати баланс інтересів усіх учасників рентних відносин [2, с. 144]. При цьому механізм рентного регулювання має враховувати не лише економічні аспекти надрокористування, але й необхідність забезпечення раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки видобутку [3, с. 52]. Це особливо актуально в контексті переходу до концепції сталого розвитку та необхідності збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Державне регулювання природоресурсних відносин в Україні здійснюється через систему правових, економічних та адміністративних механізмів. Основним інструментом такого регулювання виступає рентна плата за користування надрами, яка регулюється статтею 28 Закону України «Про надра» та забезпечує вилучення частини надприбутку, отриманого видобувними підприємствами внаслідок експлуатації природних ресурсів [4]. У системі державного регулювання важливу роль відіграє також ліцензування надрокористування та встановлення спеціальних дозволів на видобуток корисних копалин згідно зі статтею 16 Закону України «Про надра».

Система платежів за користування надрами в Україні включає декілька складових, визначених Податковим кодексом України: рентну плату за видобуток корисних копалин, плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, а також екологічний податок [5, с. 82]. Ефективність цієї системи значною мірою залежить від методики визначення розміру рентних платежів та механізму їх адміністрування.

Міжнародний досвід регулювання рентних відносин у добувній галузі демонструє різноманітність підходів до формування системи платежів за користування надрами. У більшості розвинених країн використовується комбінована система рентних платежів, яка включає фіксовані платежі (роялті) та податки на надприбуток [6, с. 47]. Такий підхід забезпечує стабільні надходження до бюджету та одночасно дозволяє вилучати надприбутки, що виникають при сприятливій кон'юктурі ринку.

Також необхідно сказати, що одним з важливих чинників державного регулювання природоресурсних відносин є забезпечення прозорості та ефективності використання рентних платежів, що регулюється статтею 31 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Світова практика показує, що значна частина рентних доходів має спрямовуватися на розвиток регіонів видобутку, відновлення довкілля та створення спеціальних фондів для майбутніх поколінь.

Особливу увагу варто приділити питанню екологічної складової природокористування, яка регламентується Законом України «Про оцінку впливу на довкілля»

[7]. Згідно з цим законодавчим актом, надрокористувачі зобов'язані проводити оцінку впливу планованої діяльності на довкілля та впроваджувати заходи щодо мінімізації негативних наслідків. Це включає розробку та реалізацію програм рекультивації порушених земель, відновлення водних ресурсів та збереження біорізноманіття.

Важливим аспектом державного регулювання є також впровадження інноваційних технологій у процеси видобутку та переробки корисних копалин. Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», держава стимулює впровадження ресурсозберігаючих технологій через механізми податкових пільг та державної підтримки інноваційних проектів. Це сприяє підвищенню ефективності використання природних ресурсів та зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище [8].

В Україні система рентних платежів формується на основі складної структури законодавчих та нормативних актів. Основним регулюючим документом є Податковий кодекс України, зокрема стаття 251, яка визначає складові рентної плати: користування надрами для видобування корисних копалин, використання радіочастотного ресурсу, спеціальне використання води та лісових ресурсів [9]. В нафтогазовій галузі застосовуються окремі формули розрахунку, які враховують специфіку видобутку – глибину залягання покладів та геологічні умови розробки родовищ.

Визначення бази оподаткування здійснюється відповідно до затвердженої Методики визначення вартості запасів і ресурсів корисних копалин родовища. База розраховується за фактичною вартістю видобутих корисних копалин. До розрахунку включається вартість основної сировини та всіх супутніх компонентів, що можуть бути використані в промисловості [10].

Розподіл рентних доходів між бюджетами різних рівнів залишається предметом активних дискусій. Бюджетний кодекс України встановлює, що 5% рентної плати від видобутку нафти, газу та конденсату спрямовується до місцевих бюджетів територій видобутку. Проте цей відсоток не забезпечує належного розвитку видобувних регіонів та не компенсує екологічні збитки від промислової діяльності [11].

Механізм визначення справедливої частки природної ренти потребує вдосконалення. Поточний рівень вилучення ренти в Україні залишається нижчим порівняно з іншими країнами-експортерами природних ресурсів. Внаслідок цього державний бюджет недоотримує значні кошти, тоді як видобувні компанії отримують надприбутки.

Чинний механізм рентного регулювання має низку недоліків. Ставки рентної плати недостатньо гнучкі та не враховують динаміку світових цін на сировину, особливо у вуглеводневому секторі. Також відсутні дієві механізми стимулювання впровадження ресурсозберігаючих технологій через систему рентних платежів.

Адміністрування рентних платежів вимагає підвищення прозорості. За даними міжнародної Ініціативи прозорості видобувних галузей, Україна має посилити контроль за нарахуванням та сплатою рентних платежів. Особливої уваги потребує вдосконалення методів обліку фактичних обсягів видобутку та визначення ринкової вартості продукції [12, с. 145].

Норвезька модель рентного регулювання демонструє ефективність прогресивного оподаткування надприбутків нафтогазових компаній у поєднанні зі стимулюванням інвестицій у геологорозвідку. Подібна система могла б працювати в Україні з урахуванням місцевих особливостей ресурсної бази та економічних умов.

Екологічна складова рентного регулювання вимагає посилення. Закон передбачає спрямування частини рентних платежів на природоохоронні заходи, проте практична реалізація цієї норми залишається неефективною. Необ-

хідно розробити нові механізми цільового використання рентних надходжень для захисту довкілля та відновлення порушених територій.

Модернізація системи рентних платежів потребує комплексного підходу та врахування міжнародного досвіду. Першочерговим завданням є запровадження гнучких ставок рентної плати, які враховуватимуть не лише вид корисних копалин, але й економічні умови їх видобутку та реалізації. За даними Міністерства фінансів, запровадження такого підходу дозволить збільшити надходження до бюджету на 15–20% [13]. Важливим елементом модернізації має стати впровадження електронної системи обліку видобутку корисних копалин, що забезпечить точний розрахунок бази оподаткування.

Удосконалення методики визначення рентних платежів передбачає перехід до розрахунку ставок на основі світових біржових цін на відповідні види сировини. Такий підхід, закріплений у проекті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення рентного регулювання» [14], дозволить оперативно реагувати на зміни кон'юнктури ринку та забезпечить справедливе вилучення надприбутків.

Проблема справедливого розподілу рентних доходів потребує законодавчого врегулювання пропорцій розподілу між бюджетами різних рівнів. Згідно з дослідженнями провідних економістів, оптимальною є модель, за якої 30% рентних платежів спрямовується до місцевих бюджетів територій видобутку [15]. Це забезпечить фінансову спроможність громад для реалізації програм соціально-економічного розвитку та екологічної реабілітації територій.

Важливим напрямом є створення спеціального фонду розвитку видобувних регіонів. Кошти фонду мають спрямовуватися на фінансування інфраструктурних проєктів, розвиток соціальної сфери та впровадження природоох-

ронних заходів. Механізм наповнення фонду передбачає відрахування фіксованого відсотка від загальної суми рентних платежів.

Підвищення ефективності державного регулювання природоресурсних відносин вимагає вдосконалення системи моніторингу та контролю. Необхідно запровадити автоматизовану систему обліку видобутку та реалізації корисних копалин, що дозволить зменшити ризики заниження бази оподаткування. Система має інтегруватися з існуючими базами даних фіскальних органів та забезпечувати оперативний обмін інформацією.

Важливим елементом вдосконалення механізму рентного регулювання є стимулювання раціонального використання природних ресурсів. Доцільно запровадити систему податкових пільг для підприємств, які впроваджують ресурсозберігаючі технології та забезпечують комплексну переробку сировини. При цьому розмір пільг має корелювати з досягнутим рівнем ресурсозбереження.

Окрема увага має приділятися питанням екологічної відповідальності надрокористувачів. Необхідно законодавчо закріпити обов'язковість формування ліквідаційного фонду для фінансування робіт з рекультиваци порушених земель та відновлення довкілля після завершення видобутку. Розмір відрахувань до фонду має визначатися на основі експертної оцінки майбутніх витрат на відновлювальні роботи.

Підвищення прозорості рентного регулювання потребує розширення участі громадськості у контролі за використанням природних ресурсів. Доцільно створити публічну систему моніторингу надходження та використання рентних платежів, що забезпечить доступ громадськості до інформації про обсяги видобутку, нараховані та сплачені платежі, їх розподіл між бюджетами різних рівнів [16].

ЛІТЕРАТУРА

1. Міщенко В., Данилишин Б. Природно-ресурсна рента і рентна політика в Україні. Економіка України. 2003. № 12. С. 4–14.
2. Галинська Ю. В. Державне регулювання розподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / Сумський державний університет. Суми, 2018. 485 с.
3. Данилишин Б. М., Міщенко В. С. Рентна політика в Україні : монографія. Київ : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2004. 67 с.
4. Про надра : Закон України від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
5. Економічні та інституціональні засади надрокористування в Україні / В. С. Міщенко та ін. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2020. 264 с.
6. Михайлов В. А. Стратегічні корисні копалини України та їхня інвестиційна привабливість : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2023. 371 с.
7. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
8. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 30.10.2024).
9. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 30.10.2024).
10. Про затвердження Методики визначення вартості запасів і ресурсів корисних копалин родовища або ділянки надр : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. № 1117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1117-2004-п> (дата звернення: 30.10.2024).
11. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 30.10.2024).
12. EITI Ukraine Report 2021-2022. Kyiv : EITI Ukraine, 2023. 178 p.
13. Про схвалення Концепції реформування системи рентних платежів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2023 р. № 356-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2023-р> (дата звернення: 30.10.2024).
14. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення рентного регулювання» від 05.05.2023 р. № 5465. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71865 (дата звернення: 30.10.2024).
15. Звіт про результати дослідження системи рентного регулювання в Україні. Київ : Інститут економіки природокористування, 2023. 245 с.
16. Світовий досвід управління природними ресурсами : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2023. 86 с.